

Kaja Kaźmierska
Uniwersytet Łódzki

Badania biograficzne w naukach społecznych

Abstrakt Tematem wprowadzenia do bieżącego numeru „Przeglądu Socjologii Jakościowej” poświęconego badaniom biograficznym jest ogólny komentarz dotyczący stanu badań i analiz biograficznych w naukach społecznych i ich instytucjonalnego umocowania. We wstępie krótko scharakteryzowane i merytorycznie uzasadnione zostały również zawartość i układ tomu.

Słowa kluczowe metoda biograficzna, badania jakościowe, analizy biograficzne

Kaja Kaźmierska, doktor habilitowana, profesor Uniwersytetu Łódzkiego, kierownik Katedry Socjologii Kultury Uniwersytetu Łódzkiego, wicedyrektor Instytutu Socjologii. Specjalizuje się w badaniach biograficznych, zagadnieniach tożsamości i pamięci biograficznej. Autorka książek: *Doświadczenia wojenne Polaków a kształtowanie tożsamości etnicznej. Analiza narracji kresowych* (IFiS PAN, Warszawa 1999), *Biografia i pamięć. Na przykładzie generacyjnego doświadczenia ocalonych z Zagłady* (NOMOS, Kraków 2008) oraz *Biography and Memory: The Generational Experience of the Shoah Survivors* (Academic Studies Press, Boston 2012).

Dane adresowe autorki:

Katedra Socjologii Kultury
Instytut Socjologii
Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny
Uniwersytetu Łódzkiego
ul. Rewolucji 1905 r. nr 41
90-214 Łódź
e-mail: kajakaz@uni.lodz.pl

Stwierdzenie, iż perspektywa biograficzna przeżywa dziś swój renesans stało się już truizmem. Od kilku dekad posługują się nią nie tylko socjologowie czy pedagodzy powołujący się na ugruntowaną w obrębie tych dyscyplin tradycję badawczą (w zależności od potrzeb reaktywowaną lub reinterpretowaną), ale też psychologowie, historycy czy – coraz częściej – artyści. Z namysłem użyłam tu określenia „perspektywa”, a nie „badania” czy „metoda biograficzna”, gdyż w moim odczuciu najdokładniej, bo najszerzej, opisuje ono to, co w obszarze zainteresowań biografią obecnie dziać się może. Na wstępie zatem należy dokonać wyraźnego podziału pola.

Po pierwsze, mamy zatem do czynienia z wieloma inicjatywami pozanaukowymi i pozabadańczymi angażującymi perspektywę biograficzną. Większość z nich za „niegroźne” uznawać można tak długo, jak długo nie przypisują one sobie prawa do

wejścia w pole badań naukowych¹. Szczególną rolę pełnią tu różne ekspresje artystyczne, które trzeba uznać za ważne i ciekawe formy działań, niekiedy inspirujące badaczy czy też mające walory edukacyjne, a nawet terapeutyczne². Wciąż jednak założenie oddzielenia tych form aktywności od działań naukowych winno być utrzymane w mocy.

Drugie, niestety dość obszerne, pole zajmują ekstensywnie rozwijające się badania naukowe prowadzone pod szyldem badań biograficznych, chociaż *de facto* mają one z nimi niewiele wspólnego. Jak pisałam w innym miejscu:

[s]potykamy się więc z pracami, w których za empiryczny materiał biograficzny uznaje się to, co w myśl metodologii badań biograficznych w zasadzie nim nie jest, z badaniami, w których w sposób niefrasobliwy szafuje się terminologią związaną z warsztatem metodologicznym (np. nazywanie wywiadów swobodnych wywiadami narracyjnymi), z interpretacjami całkowicie intuicyjnymi, ze swoiście rozumianą

¹ Na tegorocznym Kongresie European Sociological Association w Turynie rozmawiałam z osobą, która, jako badacz biograficzny, zaproszona została na warsztat zorganizowany przez grupę badaczy rejestrujących różne dźwięki w środowisku człowieka. Obecnie nagrywają oni odgłosy suszarek do rąk i nie wiedzą, jaką metodą dźwięki te analizować. Poważnie rozważają użycie metody biograficznej (sic!).

² Przykładów takich jest bardzo wiele, odwołam się tylko do jednego z nich – działalności Jane Arnfield, aktorki, performerki, która praktykuje aktywność teatralną od ponad dwudziestu lat. Jednym z obszarów jej zainteresowań profesjonalnych jest problematyka traumy, zwłaszcza w kontekście historii społecznej Kambodży oraz, od niedawna, doświadczenia Holocaustu. Na zorganizowanej w Łodzi w 2012 roku konferencji przedstawiła monodram oparty o narrację wojenną Zdenki Fantlovej, czeskiej Żydówki ocalonej z Zagłady. Trwający godzinę, świetnie odegrany monolog przedstawiał wojenną historię młodej kobiety w dwóch odstępach: chronologicznej opowieści autobiograficznej prowadzonej od dzieciństwa przez tragiczne doświadczenie wojny oraz tej samej historii opowiedzianej z perspektywy intymnej relacji autorki opowieści z ukochanym mężczyzną, który zginął w czasie wojny. Artystyczna aranżacja i odgrywanie opowiedzianej historii zainspirowane zostało lekturą wspomnień Zdenki Fantlovej i dokonało się w efekcie spotkań Jane Arnfield z autorką wspomnień i jej akceptacją przekształcenia opowieści autobiograficznej w teatralną formę monodramu.

hermeneutyką. W konsekwencji mamy do czynienia z urodzajem badań biograficznych podejmowanych niejednokrotnie bez należytego namysłu nad teorią i metodologią, co często prowadzi do ich dewaluacji. Budzi też fałszywe przekonanie, że badania biograficzne mogą uprawiać wszyscy, gdyż nie wymagają one szczególnych kompetencji, a każdy, będąc nosicielem swojej własnej biografii, posiada wystarczające kompetencje w tej dziedzinie. W związku z narastającą wręcz lawinowo liczbą badań/tekstów biograficznych i „wielogłosem” badań biograficznych możemy dziś mówić nie tylko o różnorodności metodologicznej i teoretycznej w tej dziedzinie, ale często wręcz o panującym na tym polu chaosie i coraz częstszej niestety dominacji stereotypu opartego o uproszczony obraz metody biograficznej. (Kaźmierska 2012: 10)

Wreszcie, trzecie pole, które można określić jako metodę biograficzną w naukach społecznych, jest co prawda również zróżnicowane ze względu na rozwiązania metodologiczne, ale jego cechą jest metodologiczna świadomość w posługiwaniu się określonymi procedurami zbierania, opracowywania, analizy i interpretacji materiałów badawczych. Do głównych podejść w kontekście europejskim³ należy zaliczyć metodę wywiadu autobiograficzno-narracyjnego Fritza Schützego (2012), powstałe w odniesieniu do niej analizy Gabriele Rosenthal (2012) oparte na wyraźnym podziale na historię życia (*life history*) i opowieść o życiu (*life story*) oraz zaczerpniętą od Arona Gurviticha analizę pól tematycznych czy popularyzowaną na Wyspach Brytyjskich BNIM (*Biographical Narrative Interpretative Method*) (Wengraf 2012), będącą w istocie angielską interpretacją

³ Trzeba podkreślić, że chociaż metoda biograficzna powstała i rozwinęła się w tradycji socjologii amerykańskiej, trudno jest wskazać jej znaczące osiągnięcia w tej dziedzinie, a zwłaszcza wypracowanie spójnych metodologicznie współczesnych podejść, czego przykładem jest chociażby mało udany, w moim odczuciu, tekst na temat wywiadu narracyjnego autorstwa Susan Chase (2009).

metody stosowanej przez badaczy niemieckich, a także, choć szerzej, mieszczącą się w ramie analiz o tym charakterze obiektywną hermeneutykę Ulricha Overmana oraz metodę dokumentarną Ralfa Bohnsacka. Wszystkie te podejścia, niezależnie od możliwości krytycznego na nie spojrzenia, charakteryzują się dbałością metodologiczną w procesie zbierania materiału oraz wewnętrznie spójną procedurą analityczną, której wybór przez danego badacza zależy w dużej mierze od przyjętej przez niego perspektywy teoretycznej. Nie należy też zapominać o propozycji badawczej Daniela Bertaux i Catherine Delcroix opartej na analizie historii rodziny, czyli rodzinnego studium przypadku⁴.

Jak zatem można ocenić stan współczesnych badań biograficznych? Z jednej strony, przy uwzględnieniu wspomnianych aktywności przypisujących sobie miano podejścia biograficznego, możemy mówić o dużej inflacji perspektywy biograficznej. Z drugiej strony należy wskazać na wiele ciekawych analitycznie i teoretycznie badań opartych o rzetelną metodologię biograficzną. Na tym polu badacze niemieccy wydają się być najbardziej aktywni.

Instytucjonalnie rzecz ujmując, zarówno w strukturach International Sociological Association, jak i European Sociological Association działają prężnie

sekcje biograficzne (odpowiednio: 38 Research Committee Biography and Society i Research Network 03 Biographical Perspectives on European Societies). Organizowane są konferencje i warsztaty badawcze, stawiane są pytania o możliwości aplikacji badań biograficznych (np. w odniesieniu do pracy socjalnej), ale też o ich rolę teoriiotwórczą. Pytanie o wyjście od teorii do praktyki ku teorii w perspektywie badań biograficznych staje się ostatnio coraz silniej rozważanym wątkiem. Również w Polsce (z inicjatywy pracowników Katedry Socjologii Kultury Uniwersytetu Łódzkiego) zorganizowany został w Łodzi cykl konferencji poświęconych metodzie biograficznej. Pierwsza z nich, zatytułowana *Badania biograficzne w naukach społecznych*⁵, odbyła się w 2011 roku. Jej celem było poznanie dorobku badawczego, podejść teoretycznych stosowanych przez badaczy polskich reprezentujących różne dziedziny nauk humanistycznych. Druga (międzynarodowa) konferencja, zorganizowana w 2012 roku wspólnie z Uniwersytetem w Durham, Katedrę Socjologii Kultury oraz Research Network 03 Biographical Perspectives on European Societies, nosiła tytuł *Biographical Research: emotion, ethics and performative praxis* i poświęcona była kwestiom etycznym, roli emocji, metodom wizualnym i performatywnym w kontekście badań biograficznych. Wreszcie trzecie spotkanie, również w gronie międzynarodowym, odbyło się w czerwcu tego roku przy współudziale 38 Research Committee Biography and Society i zatytułowane zostało *Biographical research in the 21st century – epistemological*

⁵ Jednym z efektów tego spotkania było utworzenie comiesięcznych seminariów badań biograficznych, na których analizowane są, zgłaszane przez chętne osoby, materiały empiryczne związane z realizowanym przez nie aktualnie projektem badawczym (na poziomie prac magisterskich, doktorskich, habilitacyjnych czy wszelkich innych zamierzeń badawczych). Seminarium ma charakter otwarty i interdyscyplinarny. Osoby zainteresowane udziałem w nim (zarówno jako słuchacze, jak i autorzy proponowanych do analizy materiałów) mogą zgłosić swój akces, pisząc na adres badania.biograficzne@gmail.com.

issues and ethical dilemmas. Konferencja poświęcona była przede wszystkim kwestiom metodologicznym oraz etycznym.

Większość tekstów zawartych w prezentowanym Czytelnikowi tomie *Metoda biograficzna w naukach społecznych* powstała na podstawie referatów wygłoszonych na pierwszej z wymienionych konferencji⁶. Numer podzielony jest na trzy części, zgodnie z problematyką artykułów. I tak, w pierwszej z nich, zatytułowanej *Metoda biograficzna – refleksja i krytyka*, zamieszczony jest tekst Marka Czyżewskiego, w którym autor krytycznie odnosi się do aktualnego statusu metody biograficznej, której, przez jej popularność, grozi banalizacja i instrumentalizacja. Jak ważny i inspirujący jest to głos świadczyć może fakt, iż odwołania to niego (jeszcze w formie wygłoszonego referatu) znaleźć można w innych tekstach (por. Kaźmierska 2012: 10, 14 czy artykuł Daniela Wicentego, przypis 14, w bieżącym numerze). Kolejne dwa teksty poświęcone są pokrewnej tematyce, chociaż w różny sposób podejmują krytykę rozważanej w nich problematyki. I tak, podczas gdy Agnieszka Golczyńska-Grondas i Marek Grondas (*Biographical Research and Treatment. Some Remarks on Therapeutic Aspects of Sociological Biographical Interviews*) pokazują różnice i punkty wspólne dla sytuacji autobiograficznego wywiadu narracyjnego oraz spotkania terapeutycznego, kładąc nacisk przede wszystkim na charakterystykę interakcyjnych cech spotkania badacz/terapeuta – opowiadający/pacjent oraz na kompetencje tych pierwszych, Kamila Biały (*Możliwości i ograniczenia przekraczania granic między dyscyplinami naukowymi – na przykładzie psychoterapii humanistyczno-egzystencjalnej i interpretatywnie zorientowanej socjologii*) koncentruje się na kwestii możliwości przekra-

⁶ Inny zbiór artykułów z tej konferencji ukazał się w 2012 roku pod red. Katarzyny Waniek pt. *Wykluczanie, marginalność oraz praca w doświadczeniach biograficznych*.

czania dyscyplin naukowych na przykładzie psychoterapii *Gestalt* i socjologii interpretatywnej, gdy rzecz dotyczy kontekstów badawczych.

Na drugą część, pod tytułem *Analiza (auto)biograficzna w perspektywie socjologicznej i antropologicznej*, składają się artykuły, w których autorzy w różny sposób korzystają z tekstów kultury spełniających kryteria dokumentów (auto)biograficznych. Przedmiotem zainteresowania Piotra Kulasa (*Pomiędzy autobiografią a biografią. Biografia literacka jako źródło badań socjologicznych*) jest analiza biografii literackiej jako przedmiotu badań socjologicznych. Rozważania teoretyczne uzupełnione są odniesieniem do dwóch opublikowanych biografii przedstawiających postaci Czesława Miłosza oraz Ryszarda Kapuścińskiego. Daniel Wicenty (*Wokół projektu biografii Adama Podgóreckiego: wyzwania koncepcyjne, metodologiczne i społeczne*), stawiając przed sobą jako badaczem zadanie analizy biografii uczonego-socjologa, ukazuje związane z tym problemy koncepcyjne, metodologiczne i społeczne. Aleksandra Rzepkowska (*„Pomieszany świat” dzieciństwa Johna Maxwella Coetzee. Pisarstwo autobiograficzne jako przedmiot zainteresowania antropologa kultury*) podejmuje analizę literackiej autobiografii Johna M. Coetzee z perspektywy antropologii kultury.

W trzeciej części tomu, *Metoda biograficzna – konteksty badawcze*, znalazły się teksty odnoszące się do konkretnych projektów badawczych. Celem wszystkich artykułów nie jest jednak pokazanie wyników badań, lecz rozważenie kwestii metodologicznych. W tekście Kai Kaźmierskiej i Fritza Schützego (*Wykorzystanie autobiograficznego wywiadu narracyjnego w badaniach nad konstruowaniem obrazu przeszłości w biografii. Na przykładzie socjologicznego porównania narracji na temat życia w PRL i NRD*) ukazane zostało zastosowanie autobiograficznego

wywiadu narracyjnego w badaniach nad konstruowaniem obrazu przeszłości w biografii. Anna Wylegała (*Badacz z Polski na Ukrainie: problemy metodologiczne*) analizuje metodologiczne aspekty prowadzenia badań w obcym kulturowo środowisku, zaś Artur Wysocki (*Badanie zderzenia kultur metodą biograficzną*) ukazuje sposób wykorzystania metody biograficznej do badania zderzenia kultur.

Tom uzupełniają recenzje trzech książek związanych z metodą biograficzną: pracy zbiorowej pod redakcją R. Millera i G. Daya *The Evolution of European Identities:*

Biographical Approaches (2012), opartej na międzynarodowym projekcie badawczym „Tożsamości Europejskie: Wykorzystanie metod badań biograficznych w rozwoju tożsamości europejskiej”; książki Katarzyny Waniek *Polish Immigrants to Germany. Biographical analysis of narrative interviews with young people who left for Germany between 1989 and 1999* (2012), w której autorka wykorzystuje autobiograficzny wywiad narracyjny w badaniach nad polskimi emigrantami w Niemczech; oraz publikacji Wojciecha Dolińskiego *Nowe ślady. Stare drogi. Europa w pamiętnikach Polaków* (2012), powstałej na kanwie konkursu na pamiętniki.

Bibliografia

Chase Susan E. (2009) *Wywiad narracyjny. Wielość perspektyw, podejść, głosów* [w:] Norman K. Denzin, Yvonna S. Lincoln, red., *Metody badań jakościowych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, t. 2, s. 15–55.

Kaźmierska Kaja (2012) *Wstęp* [w:] taż, red., *Metoda biograficzna w socjologii. Antologia tekstów*. Kraków: Nomos, s. 9–16.

Kończal Kornelia, Wawrzyniak Joanna (2011) *Polskie badania pamięcioznawcze: tradycje, koncepcje, (nie)ciągłości*. „Kultura i Społeczeństwo”, nr 4, s. 11–63.

Rosenthal Gabriele (2012) *Badania biograficzne* [w:] Kaja Kaźmierska, red., *Metoda biograficzna w socjologii. Antologia tekstów*. Kraków: Nomos, s. 279–307.

Schütze Fritz (2012) *Analiza biograficzna ugruntowana empirycznie w autobiograficznym wywiadzie narracyjnym. Jak analizować autobiograficzne wywiady narracyjne* [w:] Kaja Kaźmierska, red., *Metoda biograficzna w socjologii. Antologia tekstów*. Kraków: Nomos, s. 141–278.

Waniek Katarzyna, red., (2012) *Wykluczanie, marginalność oraz praca w doświadczeniach biograficznych*. „Folia Sociologica”, vol. 41.

Wengraf Tom (2012) *Interpretacja historii życiowych, sytuacji życiowych i doświadczeń osobistych: biograficzno-narracyjna metoda interpretacyjna (BNIM-Biographical-Narrative Interpretative Method)* [w:] Kaja Kaźmierska, red., *Metoda biograficzna w socjologii. Antologia tekstów*. Kraków: Nomos, s. 351–362.

Cytowanie

Kaźmierska Kaja (2013) *Badania biograficzne w naukach społecznych*. „Przegląd Socjologii Jakościowej”, t. 9, nr 3, s. 6–10 [dostęp dzień, miesiąc, rok]. Dostępny w Internecie: <www.przegladsocjologiijakosciowej.org>.

Biographical Research in Social Sciences

Abstract: The introduction to this volume of *Przegląd Socjologii Jakościowej*, devoted to biographical method, focuses on general commentary on biographical research and analysis in social sciences, and its institutional background. The contents of the volume is characterized from both substantial and sequence aspect.

Key words: biographical method, qualitative research, biographical analysis